

УДК 811.16 + 811.161.2 + 81'255.4

Василь Німчук (м. Київ)

ЛЕКСЕМИ *РАБ* І *СЛУГА* В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ НОВОГО ЗАВІТУ

*У статті розглянуто проблему адекватного передавання семантики слів при перекладанні релігійних текстів засобами сучасної української мови на прикладі слів *раб* і *слуга*.*

Ключові слова: *Біблія, Новий Завіт, переклад, лексеми *раб* і *слуга*.*

Серед проблем сакрального стилю нинішньої української мови чи не найактуальнішим залишається питання добору лексичних засобів й адекватної передачі семантики слів у перекладах Святого Письма та богослужбових текстів.

До слів, використання яких у перекладах Біблії та інших текстах церковного вжитку протягом віків не усталено, належать іменники *раб* (більшою мірою) та *слуга* (меншою мірою)¹ і деякі похідні від них лексеми.

Обидві ці назви мають праслов'янське походження, але звукова форма першої не є закономірною з погляду історії східнослов'янських мов.

У праслов'янській мові етимологи реконструюють лексеми **orbъ* «раб», **orba* «рабиня», які мають індоєвропейську основу **orbho-*. Висловлено думку, що «в первісній семантиці цієї і.-є. основи допускається присутність із самого початку соціального аспекту — не лише “маленький”, а й “знедолений, позбавлений (батьків, а через це й майна)”, котрий визначає подальший розвиток значення “сирота”, “дитина”... та “слуга”, а в умовах характерного для праслов'ян домашнього рабства і “раб”...” [85: 132–133]. Але єдиних й історично закономірних

¹ На різнобій у вживанні лексем *раб* і *слуга* в конфесійних текстах звернула нашу увагу в час свого головування в Науковому товаристві ім.Т. Шевченка в США філолог Л. Онишкевич-Залеська.

континуантів праслов'янського слова в більшості слов'янських мов немає.

Як відомо, у південнослов'янських мовах праслов'янська звуко-сполука *tort* на початку слова рефлексується як *pa*, проте в них, крім форми *раб*, функціонує форма *роб*, семантика яких не однакова.

Праслов'янське звукосполучення *tort* на початку слова у східнослов'янських мовах має рефлекс *po*, однак у російській та білоруській літературних мовах досліджувана лексема функціонує в формі *раб* (хоч пор. рос. діал. *робя* «дитина»). В українській мові, крім закономірних континуантів праслов'янського **orbъ* – *роб* “робітник” (заст.), (у формі орудного відмінка однини у сполученні з прикметником слово функціонує у значенні “спосіб” – (*звичайним робом, дивним робом*; пор. ще: *таким робом* “отак, таким чином” та ін.), **orba* – *роба* “роботяща, працююча людина (про жінку, заст.) [73: 582]²; маємо й слова *раб* “невільник та ін. значення”, *раба, рабиня* “невільниця та ін.” [73: 424].

Уважається, що форми з *раб-* у російській та білоруській мовах – результат церковнослов'янського впливу [86: 132]. Південнослов'янські “незакономірні” форми з *o* – болг. *роб* “раб”, “полонений”, макед. *роб* “раб”, “полонений”, “арештант”, “каторжник”, серб. *роб*, хорв. *роб* “раб”, “слуга”, “арештант”, словен. *роб* “раб, арештант...” – лінгвісти пояснюють по-різному: одні етимологи вважають, що ці форми є північнослов'янськими запозиченнями і пов'язують це з торгівлею рабами, інші – вважають форми з *o* діалектними варіантами [98: 743].

В історико-мовних та етимологічних дослідженнях часто натрапляємо на констатацію, що в старослов'янській мові засвідчено дві форми – *рабъ* і *робъ*, але без жодного коментаря. Однак необхідно наголосити, що в джерелах празького словника старослов'янської мови абсолютно панівними є форми з *a*: *раб-* [110: 541], а форми з *o*: *роб-* часто трапляються тільки в Супральському збірнику. Одна форма *робъ* “раб” зафіксована в Зографському Євангелії [Там само]. Форма *роба* “раба, рабиня” виступає лише в «Законі судному людем» [Там само: 538]. Супральський збірник і «Закон судний людем» дійшли в давніх східнослов'янських списках, тому форми *роб-* можуть відбивати вплив місцевого мовлення. У Супральському збірнику, крім форми *роб-*, наявні поодинокі інші східнослов'янські форми з *o* в префіксі *роз-* (замість *раз-*): *розбити, розбоиникъ* [Там само: 555, 556]. Видається, що ближчі до істини ті дослідники, які варіант *роб-* (*роб-*) вважають давнім слов'янським діалектним континуантом праслов'янського **orb-* [Пор. 13: 275]. Крім іншого, на користь цієї думки свідчить слов'янське запозичення в румунській та молдавській мовах – *роб* “раб, невольник” (угорське *раб* “полонений”, “в'язень”, “раб” трак-

² Пор. ще: *землероб, нероб, перероб, хлібороб, возороб, бракороб, маслороб, бавовнороб, різнороб, винороб, сукнороб, сиророб, віршороб* [29: 75], але *вириб*. Пор. також *парубок* < *па-роб-ъкъ*.

тується як імовірно запозичення від сербів та хорватів [104: 452]). П. Скок твердить, що варіант із *a* можна пояснювати праслов'янською ліквідною метатезою **orb > *rab* або переходом *ō > a* [109: 151].

Питомі континуанти праслов'янського **orb-* засвідчують східнослов'янські пам'ятки XI–XIII ст., але номени *робъ* „слуга, раб”, *робота* “неволя”, *робѧ* “дитина”, дієслова *робити*, *роботити* “поневолювати”, прикметник *робии* “невільничий” трапляються в них тільки в поодиноких випадках.

Порівняно часто вони фіксують назви *роба* “служниця, рабиня”, рідше деривати від неї *робичичь* “син раби”, *робичьна* “дочка раби” [78: 125–126]. У російських [Там само: 126] та українських [71: 293] грамотах XIV–XV ст. задокументовано функціонування іменників *роба* та *робѧ*. В українських пам'ятках XIV ст. добре засвідчене дієслово *робити* “працювати, робити” й іменник *робота* “праця, робота” [Там само]. Назва *роба* “робітниця, наймичка” засвідчується в XVII ст. [79: 273]. Вона, як і *роб*, дійшла до нового часу. Крім відзначених вище значень лексем *роб* в українській літературній мові, варто згадати діалектні *роб* “кожен із пари гравців у грі *роби*” [28: 809], “у грі хрещик” [69: 25]; “невільник, арештант” (у закарпатських говірках; тут не виключене запозичення з угорської мови слов'янізму *rab*, вимовляється *роб*). Але в українській літературній мові й у говорах широко вживаються форми *раб*, *раба* і похідні від них.

Форми *рабъ*, *раба* із південнослов'янським рефлексом **orbъ*, **orba* прийшли у Східну Славію в X ст. через старослов'янські тексти, перекладені на слов'янському півдні, зокрема через переклади з Святого Письма, особливо — Євангелія, уривки з якого в неділі й церковні свята читано в храмах, через обряди хрещення, вінчання й похорону. Їх спостерігаємо і в найдавніших оригінальних творах, скомпонованих у столиці та ін. містах Київської Русі, зокрема в Повісті временних літ, “Слові” митрополита Іларіона, Житіях Бориса і Гліба, Феодосія Печерського [78: 5–6] тощо.

Можливо, швидкому засвоєнню форми *рабъ* сприяло те, що в мові давніх східних слов'ян назву *робъ* витіснила з цією семантикою лексема *холопъ* < **хорѣ*, але фемінітив **холопица* в писемних текстах не засвідчено. Відповідником до *холопъ* на позначення особи жіночої статі вживано слово *роба*, що зафіксували тексти XI–XIV ст. [78: 1384; 71: 511]: а в *холопѣ* и в *робѣ* виры нѣтоуть; за *холопъ* заплатити. или за *робу* [31: 45];³ Пор. неповноголосся *хлатъ* у Супрального збірнику.

Інституція рабства була в усіх слов'ян доби Середньовіччя [105: 392–395], і зміст слова *рабъ* не був чужим і східному слов'янству X–XII ст. Питання про те, який зміст укладали мешканці давньої Русі у лексему *рабъ*, потребує конкретного скрупульозного дослідження, хоч уже І. Срезневський у своєму знаменитому словнику в загальних

³ Пор. ще [39: 238–240].

писах опрацював його семантику, виділивши значення: 1. “слуга, невільник”, 2. “той, що не має сили протівитися, раб”, 3. “служитель”, 4. “безумовно покірний чийсь волі: рабъ Божии (при власних іменах) [78: 6–7]”.

Староукраїнське розуміння назви *рабъ* і похідних від неї передають лексикографи XVI–XVII ст. — Л. Зизаній (1596 р.): ра(б), *нево(л)никъ*; работа, *неволя*; рабій *служе(б)ны(й)*, *неволничій*; поработаю, *зневолѡю* [37: 72]; — П. Беринда (1627 р.): рабъ: *неволникъ*, *слуга*; рабичищъ: *неволникъ*, *букар(т)*; рабій: *неволничій*, *служебный*: *неволникъ*, раболѣпіє: пристойность *неволничѡ*; работа: *невола* [36: 104]; — Є. Славинецький (1642 р.): seru(us), *слуга*, *рабъ*; serua, seruula, *рабиня*, *служебница*, seruilis, *рабский*, *служебный* [35: 370]; — Є. Славинецький та А. Корецький-Сатановський (1650 р.): *рабъ* seruus, famul(us), pedisequus, minister; *рабынѡ* serua, famula, pedisequa, ministra [Там само: 499]. Пор. в І. Максимовича (1718–1724 pp.): seruula *раба*, *служебница*; seruus *рабъ*, *слуга* [106: 1186].

Автори празького словника старослов'янської мови так трактують семантику лексеми *рабъ* у найдавніших пам'ятках: 1. “раб, невільник, підлеглий — δουλος, οἰκετης, παῖς”, 2. “слуга, служитель — παῖς, δουλος, θεράπων” [110: 541]. Пор. δουλος “раб, невільник” [23 I: 424], οἰκετης 1. “член сім'ї, домочадець”, 2. “слуга, раб” (у Новому Заповіті) [23 II: 1155], παῖς 1. “дитина (хлопець або дівчинка)”, 3. “юний раб” [Там само: 1219–1220], παῖς 1. “хлопець”, 2. “хлопець, слуга, раб” [14: 919], θεράπων 1. “супутник, товариш...” 3. “слуга (переважно найманий)” [23 I: 780].

Лексема **sluga* також існувала в праслов'янській мові й успадкована більшістю слов'янських мов [99: 841–842]. У старослов'янських пам'ятках слово *слоуга* засвідчено із зазначенням “слуга, служитель” і в канонічних текстах відповідає грецькому διάκονος, λειτουργός [111: 115–116].

Давні східнослов'янські списки старослов'янських канонічних текстів зберігають без змін слова *рабъ* і *слоуга*. Прикладом цього може бути уривок із Мстиславового Євангелія, переписаного на межі XI–XII ст. у Києві, з якого подаємо відому Христову притчу про лукавого раба (Мт. XVIII, 23–35):

оуподоби сѡ ц(с)рство нѣбсьнок чл(о)вкоу ц(с)рю иже въсхотѣ съвъпрашати о словеси съ *рабы* своими.

и начьнъшо же кмоу съвъпрашати сѡ. приведоша кмѡ дѣлжъникъ кдинъ тьмою талантъ.

не имоущу же кмоу въздати повелѣ гѣ кго продати и. и жену кго и дѣти и все кливо имѣаше и отъдати и.

падъ оубо *рабъ* ть кланѣаше сѡ кмоу глѣ. гї. потърпи о мнѣ и всѡ ти въздашь.

мил(о)срдовавъ же господиъ *раба* того поусти и и дѣлгъ остави кмоу.

ишьдъ же *рабъ* ть обрѣте кдиногo отъ клеветъ своихъ. иже бѣ дѣлжънъ кмоу .р̄. сребръникъ. и имы и давѣаше глѣ. даждъ ми имъ же кси дѣлжънъ.

падъ же оубо клеветрь ꙗго оу ногѣ ꙗго молѣаше и глѣ. потърпи. о мнѣ и все ти въздашь.

онъ же не хотѣаше нъ ведъ въсади и въ тьмьницю донде же въздасть ꙗмоу вьсь дългъ.

видѣвъше же клеветри бывъшата съжалиша си зѣло. и пришъдъше съказаша господиноу своѣму всѣ бывъшата.

тѣгда призывавъ и господинъ ꙗго глагола ꙗмѣ. рабе лоукавыи. вьсь дългъ твои оставихъ тебѣ понѣже оумоли ма.

не подобааше ли и тебѣ помиловати клеветра твоѣго ꙗко и азъ та помиловахъ.

и прогнѣвавъ сѣ господинъ ꙗго прѣда и мѣчителѣмъ. донѣдеже въздасть вьсь дългъ свои.

тако и бѣи мои нѣбьсныи сътворить вамъ. аще не оставляете кѣждо братоу своѣмѣ отъ сѣрдць вашихъ. прегрѣшении ихъ [1: 91–92].

Без заміни слово *рабъ* у цьому тексті спостерігаємо в Острозькій Біблії, що вийшла у світ у 1581 р. [6: 10 зв. (Євангелія)].

Але вже в XV ст. — у Четві 1489 р. — спостерігаємо заміну лексеми *рабъ* на *слуга* в перифразі з Євангелія знаменитого висловлення праведного Симеона при зустрічі його з Христом-немовлям у храмі: а штобы не бѣ бы(л) комоу бы семиѡнъ реклъ. а ѡнъ ѡ(т)пусти *слугоу* своего с покоем [23: 424]⁴, пор.: «Нынѣ отъпущаѣши *раба* своѣго вѣдко по глаголоу твоѣмоу съ мирѣмъ» (Л. II, 29) [1: 255].

Дуже ймовірно, що таке розуміння і переклад слова *раб*, у Святому Письмі прийшло до нас із слов'янського заходу. Пор. Острозька Біблія 1581 р.:

но і ина многа глали суть *раби* его противъ га ба. и противъ іезекіа *раба* его (II Пар. XXXII, 16) [6: 213].

Біблія королеви Зофії (Шарошпатацька) XV ст. (старопольська):

A tak wyele rzeczy mowily *slugy* gego przecyw panu bogu a przecyw Ezechiaszowi *sludze* gego (II Par. XXXII, 16) [92: 544].

Старочеська Біблія (Млинарки):

A take mnohe řeči gyne mluwili su *sluhy* geho proti panu bo(h)v a proti Ezechyassowi *sluze* geho (II Par. XXXII, 16) [Там само].

У цих перекладах виступає протестантське розуміння слів Св. Письма, але чим керувалися в цьому разі перекладачі, нам не вдалося з'ясувати.

Сучасні богослови пишуть, що в давньому Ізраїлі рабами ставали іноземці-полоняники або невільники, придбані в купців, що ними торгували. Були випадки, коли євреїв продавали в рабство або вони самі себе добровільно продавали. Але тут рабство ніколи не набуло такого великого поширення і таких форм, як у часи класичної давнини: давні євреї пам'ятали про своє перебування в єгипетському рабстві й важку рабську працю в Єгипті. Старий Закон не дозволяв господареві свавільно притіснити раба, а пожиттєве рабство єврея взагалі забороняв. Дослідники підкреслюють, що «в Біблії одне й теж слово позначає і

⁴ Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. Вернадського. — Шифр: фонд 301, № 415 Л. — С. 256 зв.

слугу, і раба» [68: 962]. Вони зазначають, що найменування *раб* (*отрок*) *божий* у Біблії — почесне [Там само: 963].

Вочевидь, через складність диференціації семантики слів на позначення понять *раб* і *слуга* в Біблії, фахівці іноді подають їх в одній лексикографічній статті, пор. *раб, отрок, слуга* [33: 598].

Цікаво, що протестантські бібліїсти й нині при тлумаченні грецького *δοῦλος* на перше місце ставлять *слуга*, далі — *служитель* і лиш за цим — *раб* [21: 63].

У староукраїнських перекладах Нового Заповіту XVI–XVII ст. на місці слова *рабъ* церковнослов'янського тексту спостерігаємо лексему *слуга*.

Наприклад, у притчі про немилосердного боржника у Пересопницькому Євангелії 1556 — 1561 рр. читаємо:

Для того оуподобилосѧ пр(с)тво нб(с)ное, члкоу цр(о)у. которыи хотѣль сѧ обличити изъ слоугами своими. а коли онъ почаль личити. привели емоу единого долъжника. которыи былъ винень тмою талантъ. и не малъ емоу чого ѡ(т)дати. Егда же не ималь емоу чого ѡ(т)дати. повелѣ(л) его г(с)днь є(г)[о] продати. и женоу его и дѣти. и все што ималь, а ѡ(т)дати. Падъши слоуга тѣи, и просиль его рекоучи. г(с)дроу потрѣпи ми. и все тобѣ ѡ(т)да(м). змилова(в) же сѧ г(с)днь на(д) слоугою тѣ(м). поустиль его, и долъгъ ѡ(т) поустиль емоу. Выше(д)шї пакъ слоуга тѣи. нашоль единого товариша своего. которыи емоу былъ винень сто пѣнесїи. оухопиль и давилъ его. и мовиль емоу. ѡ(т)дай ми що ми еси долъжень. Падъши долъжникъ его на нога(х) є(г)[о]. просиль его рекоучи. пожъди ми и все тобѣ ѡ(т)да(м). а онъ не хотѣль. але ве(д)ши всадила его в темницу. а(ж) бы ѡ(т)далъ што винень. Видѣвъши пакъ товарише его тоє што сѧ стало. и розжаловалисѧ ве(л)ми. и прише(д)ши повидѣли г(с)дареви своему все. што (с) дѣяло. тогда призъвавъши его г(с)днь его и рекль емоу. слоуго злыи. ве(с) онъ долъгъ ѡ(т)поустиль є(см) тобѣ. длѧ того иже еси ма просиль. чи не годилосѧ и тобѣ змиловати(с) на(д) товаришѡ(м) твоимъ. я(к) сѧ я тыжь змиловаль надъ тобою (Мт. XVIII, 23-33) [56: 173-174]. При цьому необхідно наголосити, що в Пересопницькому Євангелії є лише три випадки вживання слова *рабъ*, але не в канонічному тексті, а в записках «многгрешнаго раба» Михайла Васи́ліевича [Там само: 197, 240, 393].

Невідомий закарпатський автор повчань на Євангеліє в XVI ст. (збереглися у списку XVIII ст.), цитуючи Св. Письмо або переказуючи притчу про немилостивого раба, також використовував слово *слуга*:

...научайме ся изъ сеи причты, кулкыми есме довжны Господу Богу нашему. Довгъ великій имаеме, што не можеме сказати языкомъ нашимъ, али можеме розсудити изъ сего *слуги*, што бывъ оставъ довжень деся[ть] тисячей талантувъ, а тото чинить шѣсть сотъ тисячїй золотыхъ, чомъ тотъ царь бывъ отецъ небесный, а *слуга* есть на сюмъ свѣтѣ кождый... Туй указуєть доброту свою, як чин[и]въ тотъ царь изъ *слугомъ* своимъ, коли не имавъ *слуга*, чимъ заплатити, а оунъ упавъ долу упередъ пана своего и моливъ его, што бы потерпѣвъ: заплачу, мовить усе; а оунъ ся змиловавъ *слуги* своего... довгъ ему выпустивъ увесь, а *слуга* заплатити загадовавъ ся ему усе... Якъ мовить тогда тотъ панъ: «*Слуга* хытлянный, кулкый довгъ я тобѣ выпустивъ, занужъ есь мя просивъ. Айно, тобѣ ци не годилось помиловати товариша своего, якъ я тебе помиловавъ?» [90: 120-121].

В. Негалевський у перекладі (з використанням польського тексту) 1583 р. (с. Хорошеве на Житомирщині) у розгляданій притчі Нового Заповіту вибрав назву *слуга*:

23. Для того приподобаное єсть кролєство небєское чловеку королеви, которы(и) хотєль рахуно(к) Ѹчинити з *слугами* своими

24. А кгда почаль чини(ти) рахуно(к), приведено єму *в*дного до(л)жника десєти тисєче(и) тале(н)товъ

25. А кгда ѱ(н) нє мє(л) ѱ(т)дати, казалъ єго па(н) єго запрода(ти) и жону єго и дѣти и все што мєль и заплатити

26. А Ѹпа(д)ши *слуга в*(н) просиль єго, панє нє сквапла(и) *ста* проти(в)ко мнє, а все тобѣ *в*(т)дамъ

27. А па(н) злитовавши *ста* на(д) *в*нымъ *слугою* выпусти(л) єго: и долгъ єму *в*(т)пустилъ

28. А *слуга в*(н) вышедши, нашолъ *в*дного с ты(х) што з нимъ служили, которы(и) єму былъ винє(н) сто грше(и): и попа(д)ши є(г)[о] дѸси(л) мовачи, Ѡда(и) ми што (с) винє(н)

29. Ѹпадши тогды *в*нъ товаришъ єго просиль єго мовѣ(чи) нє сквапла(и) *ста* противко мнє, а *в*(т)дамъ тобє все

30. А *в*(н) нє хотєль, алє шє(д)ши вкинулъ єго до темници, а(ж) бы *в*(т)далъ што былъ винєнъ

31. А *в*бачивши товариши єго што *ста* дѣяло, засмутили *ста* барзо, и *в*зна(и)мили пану своєму все што *ста* дѣяло

32. Тогды воззавши єго па(н) єго, рекъ єму, слуго злосливы(и), Ѹве(с) *в*(н) долгъ *в*(т)пустилемъ тобє, иже(с) *ма* просиль [40: 31 зв.].

Пор. у Василя Тяпинського, який надрукував близько 1580 р. переклад Євангелія з паралельним церковнослов'янським текстом. У притчі про немилосердного боржника лексеми *рабъ* церковнослов'янського тексту відповідає слово *челядникъ* (пор. укр. *челядник* «слуга, найманий робітник» [69: 45], білор. *челяднік* «найманий робітник; підмайстер» [85: 42]):

Того деле пріподобило се королевство небесное, чловеку королю. который всхотєль розмавлати се о слове зъ *челадниками* своими. И почонъши єму розмавлати се. привели єму одного долъжного. десєтьма тисєчма талантовъ.

Немогучому пакъ єму *в*(т)дати. велєль єго панъ єго продати, и жону єго и дети. и всѣ што кольвекъ мєль, и *в*(т)даті. Падъши про то *челадникъ* тотъ, кланіючи се єму мовиль. панє, потерпи мнє, а всѣ тобє *в*(т)дамъ. И умилосєрдиль се панъ *челадника* того, пусътилъ єму. А вышедъши *челадникъ* тотъ, нашолъ одъного зъ товаришовъ свойхъ. который былъ долъжонъ єму, сто грошеи. и поймавши єго давилъ, мовєчи. дай ми чим мї єси долъжонъ. Падъші прѣ то товарішъ єго на ногі єго, просєчї єго, мовіль. потерпи мнє, а все *в*(т)дамъ тобє. Онъ пакъ нє хотєль. алє ведъши всадиль єго въ темницу. докуль *в*(т)дасть долгъ. И увїдєвшї товаріші єго бивъшєе, зъжалили се вєльми. и прішодъши сказали пану своєму все бивъшєе. Тогды прізъзавші єго па(н) єго, мовіль єму. *челаднику* зълый, весь долгъ оный *в*(т)пустиломъ тобє, поневажъ упросилось мє. Нє слушало ль и тобє зъмиловать се надъ товаришомъ съвоимъ, якъ и я надъ тобою зъмиловаломъ се (Мт. XVIII, 23-32) [100: 25-25 зв.]⁵.

⁵ Більшість лінгвістів відносять цю пам'ятку до білоруських.

Наш славетний церковний діяч і лінгвіст, добрий знавець грецької мови М. Смотрицький в українському перекладі розгляданої прирочки у Учительному Євангелії, надрукованому 1616 р. (що переклад належить М. Смотрицькому саме ми виявили, вивчаючи різні примірники пам'ятки [20: 15]) також використовував слово *слуга*:

Подобно естъ Кроле(в)ство нб(с)ное чл̄вкови кролеви: который хотѣлъ оучинити личбу з(ъ) *слугами* своими: а кгда ей чинити починалъ, приведено ему одного которы(й) зосталъ виненъ десяти тисѣчѣй талантѡвъ. А кгда не мѣлъ (чимъ) ѡ(т)дати, росказалъ его панъ его продати, и жоноу его и дѣти, и все штоколкевъ мѣл^с, и ѡ(т)дати. Упадши прето *слуга*, кланѡ(л)сѡ емоу мовѡчи, пане потерпи ми мало, а все тобѣ ѡ(т)дамъ. А оужалившисѡ панъ *слуги* оного, вызволилъ его, и долгъ емоу ѡ(т)пустилъ. А выше(д)ши *слуга* оный, нашолъ о(д)ного з(ъ) товаришѡвъ своихъ, который емоу былъ виненъ сто динарѡ(в): и поймавши его давил^с мовѡчи, ѡ(т)дай ми то, што (с) винен. Упавши прето товаришъ его оный просилъ его мовѡчи, мало потерпи ми, а все ѡ(т)да(м) тобѣ. **В**нъ зась не хотѣлъ, але ше(д)ши в(ъ)кинулъ его до темницы, аж бы ѡ(т)да(л) долгъ. А обачивши товаришѣ его, што сѡ дѣлѡ, засмутилсѡ велми, и прише(д)ши повѣли пану своему все што сѡ дѣлѡ. Тогда призвавши его панъ его мовилъ ему: *слуго* злосливы(й), весь долгъ оный ѡ(т)пустилемъ, поневажъ просилъ еси мене (Мт. XVIII, 23-33) [24: 261].

Новоукраїнські перекладачі Біблії по-різному інтерпретують відповідні грецькі, арамейські й церковнослов'янські слова.

У переспівах псалмів Давидових із церковнослов'янського тексту Т. Шевченко — основоположник сакрального стилю сучасної української літературної мови — залишає назву *раб*: «Царі, *раби* — однакові Сини перед Богом, І ви вмрете, як і князь ваш І ваш *раб* убогий» [84: 361]. Проте він використовує назви *неволя* “рабство”, *невольник* “раб”: «На ріках круг Вавилона, Під вербами в полі, Сиділи ми і плакали В далекій *неволі*... І нам стали сміятися Едомляне злії: “Розкажіть нам пісню вашу... *Невольники* наші”... І коли тебе забуду Іерусалиме, Забвен буду, покинутий *Рабом* на чужині...» [Там само: 364]. При цьому незайво константувати, що в українських творах Т. Шевченко вжив слово *невольник* — 20 разів, *невольничий* — 7 разів, *невольників* — 1 раз [70 I: 457], *раб* — 27 разів, *рабиня* — 4 рази [70 II: 184], *слуга* — жодного разу (є тільки похідні — *служба*, *служити* [Там само: 266]).

П. Морачевський, який зробив перший повний переклад Нового Заповіту і Псалтиря новою українською літературною мовою впродовж 1861 — 1865 рр. з церковнослов'янського тексту, на місці *раб* використовує лексему *слуга* (при цьому варто зауважити, що він, працюючи над перекладом, «брав на допомогу собі тексти німецький, французький, латинський, російський»⁶):

23. І затим царство небесне можно прирівняти до Царя, що захотів пораховатися з *слугами* своїми.

⁶ Охранная опись рукописного отделения Библиотеки Императорской Академии Наук. — Т. I: Книги Священного Писания. С приложением четырёх таблиц снимков [Сост. В. И. Срезневским]. — СПб., 1905. — С. 54-55.

24. Коли ж почав він раховатись, то привели до ёго одного, що був ёму винен десять тисяч талантів.

25. А як той не мав чим расплатитись, то пан звелів ёго продати і ёго і жінку ёго і дітей ёго і усе, що він мав, та оддати.

26. Тоді *слуга* той пав ёму в ноги, та молив ёго, кажучи: пане! змилосердуйся, підійди міні і я все тобі оддам.

27. Змилосердувався пан над тим *слугою*, пустив ёго і простив ёму довг.

28. Тільки що вийшов той *слуга*, як стрітив одного з стоваришів своїх, що винен був ёму сто динарів і він схопив ёго, тай почав душити, кажучи: оддай, ти міні винен.

29. Товарищ ёго пав ёму у ноги, та молив ёго, кажучи: змилосердуйся, підійди міні, і я все тобі оддам.

30. Але він і слухати того не хотів а повів тай посадив ёго у темницю, аж поки не оддасть довгу.

31. Товариші ёго, бачивши, що чинилось, дуже жаліли, та пішли тай розказали панові своєму усе, що сталось.

32. Тоді пан призвав ёго, та ёму й каже: *слуга* лукавий! увесь той довг я простив тобі, бо ти молив мене⁷.

Як відомо, царат заборонив друк Св. Письма українською мовою. Лише на початку ХХ ст. Синод дав дозвіл на видання Євангелія українською мовою. За основу було взято переклад П. Морачевського. Створено дві комісії. Одну очолили авторитетні російські академіки, лінгвісти О. Шахматов, П. Фортунатов і Ф. Корш, іншу — кам'янець-подільський архієпископ Парфеній (Памфіл Левицький). У перекладі євангельської притчі редактори лексему *слуга* залишили, однак у 32 вірші її замінили на *раб*, мабуть через те, що церковнослов'янський вираз *рабе лукавий* був знаний тоді в середовищі православних вірян і наявний у російському синодальному тексті:

23. Тим-то Царство Небесне прирівняти можна до Царя, що захотів почитатися з *слугами* своїми.

24. Коли ж почав він считатися, то привели до нього одного, що був йому винен десять тисяч талантів.

25. А як він не мав чим заплатити, то господарь його звелів продати його, й жінку його, й дітей, і все, що він мав, і заплатити.

26. Тоді *слуга* той впав і кланявся йому, кажучи: господарю! потерпи мені, і все тобі віддам.

27. Змилосердився ж господарь над тим *слугою*, відпустив його й простив йому довг.

28. Як вийшов же той *слуга*, стрів одного з товаришів своїх, що винен був йому сто динаріїв, і він схопив його й душив, кажучи: віддай мені, що винен.

29. Упав тоді товариш його в ноги йому й благав його, кажучи: потерпи мені, і все тобі віддам.

30. Він же не схотів, а пішов та й посадив його в темницю, аж поки віддасть довг.

⁷ Манускрипт зберігається в Інституті рукопису НБ України ім. В. Вернадського. — Шифр: фонд 30, № 11. — С.31 зв.

31. Товариші його, бачивши, що сталося, дуже жалкували и розказали господареві своєму все, що сталося.

32. Тоді господарь призвав його та й каже йому: *рабе* лукавий! увесь той довг я простив тобі, бо ти ублагав мене (Мт. XVIII, 23–32) [19: 93–94].

Порівняймо в російському синодальному перекладі:

23. Посему Царство Небесное подобно царю, который захотел сосчитаться с *рабами* своими;

24. Когда начал он считаться, приведен был к нему некто, который должен был ему десять тысяч талантов;

25. А как он не имел чем заплатить, то государь его приказал продать его, и жену его, и детей, и всё, что он имел, и заплатить;

26. Тогда *раб* тот пал, и, кланяясь ему, говорил: «государь! потерпи на мне, и всё тебе заплачу».

27. Государь, умилосердившись над *рабом* тем, отпустил его и долг простил ему.

28. *Раб* же тот, выйдя, нашел одного из товарищей своих, который должен был ему сто динариев, и, схватил его, душил, говоря: «отдай мне, что должен».

29. Тогда товарищ его пал к ногам его, умолял его и говорил: «потерпи на мне, и всё отдам тебе».

30. Но тот не захотел, а пошел и посадил его в темницу, пока не отдаст долга.

31. Товарищи его, увидев происшедшее, очень огорчились и, придя, рассказали государю своему всё бывшее.

32. Тогда государь его призывает его и говорит: «злой *раб*! весь долг тот я простил тебе, потому что ты упросил меня...» (Мт. XVIII, 23–32) [4: 22 (другої лічби)].

У перекладі притчі Євангелія П. Куліш та І. Пулюй використовували лексему *слуга*, а не *раб*, як відповідник грецької *δοῦλος*:

23. Тим же то уподобилось царство небесне чоловіку цареві, що схотів узяти перелік од *слуг* своїх.

24. Як же почав брати, приведено йому одного, що завинив йому десять тисяч талантів.

25. Як же не мав він, що віддати, звелів, пан його продати його, и жінку його, и дітей, и все що мав, та й віддати.

26. Упавши тоді *слуга*, поклонився йому, кажучи: Пане, потерпи міні, и все тобі віддам.

27. Змилосе[р]дився ж пан *слуги* того, відпустив його, и простив йому довг.

28. *Слуга* ж той, вийшовши, знайшов одного з товаришів, своїх, що завинив йому сотню денарив; и, вхопивши його, давив, кажучи: Віддай міні, що винен.

29. Упавши тоді товариш його в ноги йому, благав його, кажучи: Потерпи, міні, и все віддам тобі.

30. Він же не схотів, а відійшовши укинув його в темницю, поки віддасть довг.

31. Бачивши ж товариші його, що сталося, жалкували вельми, и пійшовши сказали своєму панові все, що сталося.

32. Тоді призвавши його пан його, рече йому: *Слуго* ледачий, увесь довг той простив я тобі, як благав еси мене (Мт. XVIII, 23–32) [26: 56–57]:

Пор. ще: Рече ж Марія: Се *рабиня Господня*; нехай станеться міні по слову твоєму (Л. I, 38) [25: 6].

При цьому відзначимо, що в перекладі книг Старого Завіту із давньої єврейської мови П. Куліш використовує різні слова там, де в церковнослов'янському тексті маємо *рабъ*: І говорить він: *Раб* Авраамів я (Бут. XXIV, 34) [63: 25], Коли купиш *раба* єврея, шість год нехай прослужить, а на семий вийде на волю, дармо (Вих. XXI, 2) [Там само: 74], Малий і великий там собі рівні, а *невольник* вільний від пана свого (Йов III, 19) [Там само: 481], Ти ж, Ізраїлю, *слуго* мій, ти Якове... (Іс. XLI, 8) [Там само: 635]. Пор.: И рече: *рабъ* авраамль єсмь азъ (Быт. XXIV, 34) [3: 36], аще стажеши *раба* євреина, шесть лѣтъ да поработаеть тебѣ... (Исх. XXI, 2) [Там само: 90], малъ и великъ тамъ есть, и *рабъ* не боѡйсѧ господина своего (Ио. III, 19) [Там само: 657], Ты же, іїлю, *рабе* мой, іакѡвве... (Ис. XLI, 8) [Там само: 923].

У першому, виданому окремо, перекладі Нового Завіту І. Огієнко вживає назву *слуга*:

23. Тим то Царство Небесне подібне одному цареві, що був захотів обрахунок зробити з своїми *слугами*.

24. Коли ж він почав обраховувати, то йому привели одного, що винен був він десять тисяч талантів.

25. А що він не мав з чого віддати, наказав пан продати його й його жінку та дітей, й усе, що він мав, — й заплатити.

26. Тоді той *слуга* впав до ніг, і вклонився йому та благав: «Потерпи ти мені, — я віддам тобі все!»

27. Й змилосердився пан над *служою* отим, — і звільнив він його, і простив йому довг.

28. А як вийшов *слуга* той, спіткав він одного з своїх співтоваришів, що був винен йому сто динарів. І схопив його, він душив і казав: «Віддай, що ти винен!»

29. А товариш його впав у ноги йому, і благав його, кажучи: «Потерпи ти мені, — й я віддам тобі!»

30. Та той не хотів, а пішов і всадив до в'язниці його, — аж поки він довгу не верне.

31. Як побачили ж товариші його теє, що сталося, то засмутилися дуже, й прийшли й розказали своєму панові все, що було.

32. Тоді пан його кличе його та й говорить до нього: «Лукавий ти *слуго*, — я простив був тобі весь той довг, бо просив ти мене» (Мт. XVIII, 23-32) [54: 31].

Пор. також, у Благовіщенні Діві Марії: А Марія промовила: «Я ж *Господня слуга*: нехай буде мені згідно з словом твоїм (Л. I, 38) [Там само: 87]», у перекладі Першого соборного послання св. апостола Петра: *Слуги*, — коріться господарям з повним страхом, не тільки добрим та тихим, але й прикрим (1 П II, 18) [Там само: 340].

Не знаємо, чому І. Огієнко пізніше змінив свою думку і в повному перекладі Біблії, вперше надрукованому 1962 р., грецьку назву *δοῦλος* передає словом *раб*:

23 «Тим то Царство Небесне подібне одному цареві, що захотів обрахунок зробити з своїми *рабами*. 24 Коли ж він почав обраховувати, то йому привели

одного, що винен був десять тисяч талантів. 25 А що він не мав із чого віддати, наказав пан продати його, і його дружину та діти, і все, що він мав, — і заплатити. 26 Тоді *раб* той упав до ніг, і вклонився йому та благав: «Потерпи мені, — я віддам тобі все!» 27 І змилосердився пан над *рабою* тим, — і звільнив його, і простив йому борг. 28 А як вийшов той *раб*, то спіткав він одного з своїх співтоваришів, що був винен йому сто динаріїв. І схопивши його, він душив та казав: Віддай, що ти винен!» 29 А товариш його впав у ноги йому, і благав його, кажучи: «Потерпи мені, — і я віддам тобі!» 30 Та той не схотів, а пішов і всадив до в'язниці його, — аж поки він боргу не верне. 31 Як побачили ж товариші його те, що сталося, то засмутилися дуже, і прийшли й розповіли своєму панові все, що було. 32 Тоді пан його кличе його та й говорить до нього: «*Рабе* лукавий, — я простив був тобі весь той борг, бо просив ти мене» (Мт. XVIII, 23–32) [8: 27 (другої лічби)].

Пор. у Благовіщенні Діві Марії: «Я ж *Господня раба*: нехай буде мені згідно з словом твоїм!» (Л. I, 38) [Там само: 71 (другої лічби)], у Першому соборному посланні св. апостола Петра: *Раби*, — коріться панам із повним страхом, не тільки добрим та тихим, але й прикрим (1 П. II, 18) [Там само: 267 (другої лічби)].

У перекладі Старого Завіту він також використовує номен *раб*: І той став говорити: «Я *раб* Авраамів» (Бут. XXIV, 34) [Там само: 23], Коли купиш єврейського *раба*, нехай він працює шість років, а сьомого нехай вийде дармо на волю (Вих. XXI, 2) [Там само: 78], Малий та великий — там рівні, а *раб* вільний від пана свого (Йов III, 19) [Там само: 506], А ти, о Ізраїлю, *рабе* Мій, Якове... (Іс. XLI, 8) [Там само: 721].

Переклад І. Огієнка популярний не тільки в православному й греко-католицькому середовищі, а й у протестантському. І деякі переклади представників протестантських церков позначені виразним впливом І. Огієнка. У них використовують термін *раб*, але не нехтують і словом *слуга*.

У 1994 р. надруковано «Новий Завіт. Новий переклад» (авторське право збережено за Даяною Деркач), де читаємо такий текст притчі про немилосердного боржника:

23. Тому Царство Небесне подібне до царя, котрий захотів поразитися з *рабами* своїми.

24. І коли ж він почав розраховуватися, привели до нього одного, котрий був винен йому десять тисяч талантів.

25. А як він не мав чим виплатити, то господар звелів продати його в *рабство*, і жінку його, і дітей, і все, що він мав, і заплатити.

26. Тоді *раб* той впав і, вклонившись цареві, благав: «Пане, прошу потерпи ще трохи, все тобі віддам!»

27. Господар, змилосердившись над *рабою* тим, відпустив його і простив йому борг.

28. *Раб* же той вийшов і знайшов одного з товаришів своїх, котрий винен був йому сто динаріїв, і, схопивши його, душив, кажучи: «Віддай мені, що винен!»

29. Тоді товариш його впав до ніг його, благав його і говорив: «Потерпи на мені, і все віддам тобі!»

30. Але той не захотів, а пішов і посадив його у в'язницю, доки не віддасть борг.

31. Коли товариші його побачили, що сталося, дуже засмутилися і пішли та й розповіли своєму господареві все, що сталося.

32. Тоді господар покликав його і сказав: «Злий *рабе*, весь борг той я простив тобі, бо благав ти мене (Мт. XVIII, 23-32) [53: 23].

Проте в перекладі Першого соборного послання св. апостола Петра бачимо: *Слуги*, коріться панам вашим з повною пошаною, не тільки добрим та лагідним, але і суворим (1. П. II, 18) [Там само: 254].

У 1998 р. п'ятидесятники видали книгу "Біблія з коментарями для повного життя. Новий Завіт з симфонією. Українське видання книжки "The full Life Study Bible New Testament". Переклад з англійської мови зробила Ірина Селезінка. Редактор-упорядник українського видання — єпископ Василь Боечко. Тут використовується назва *слуга*:

23. Тому-то уподобилось Царство Небесне чоловіку цареві, що схотів узяти перелік від *слуг* своїх.

24. Як же почав брати, приведено йому одного, що завинив йому десять тисяч талантів.

25. Як же не мав він що віддати, то звелів пан продати його в *рабство*, і дружину його, і дітей, і все, що він мав — щоб заплатити.

26. Упавши тоді, *слуга* поклонився йому, кажучи: "Пане, потерпи мені, а все тобі віддам!"

27. Змилосердився ж пан *слуги* того, відпустив його й простив йому борг його.

28. *Слуга* ж той, вийшовши, знайшов одного з товаришів своїх, що завинив йому сто динарів; і, вхопивши його, давив, кажучи: "Віддай мені, що винен!"

29. Упавши до ніг його, приятель благав його: "Потерпи мені, і все віддам тобі!"

30. Він же не схотів, а, відійшовши, кинув його у темницю, поки віддасть.

31. Бачивши ж, що сталось, товариші його жалкували дуже й, пішовши, сказали своєму панові все, що сталось.

32. Тоді покликав його пан і сказав йому: "*Слуго* ледачий, увесь борг той простив я тобі, як благав ти мене" (Мт. XVIII, 23–32) [7: 43–44].

Пор.: *Слуги*, з усяким страхом корітесь панам, не тільки добрим і лагідним, а також і суворим (1 П. II, 18) [Там само: 560].

Проте у вживанні досліджуваних слів у цьому перекладі немає послідовності. В оповіді про Благовіщення Діви Марії у відповіді Пресвятої Ангелові читаємо: Тоді Марія промовила: «Я *раба* Господня: нехай станеться мені за словом твоїм». І пішов від неї ангел (Л. I, 38), але трохи далі у величанні Діви Марії Бога написано: І промовила Марія: «Величає душа моя Господа, і зрадів дух мій у Бозі, Спасителі моїм, що споглянув на смирення *слуги* своєї; ось бо віднині блаженною зватимуть мене всі народи» (Л. I, 46-48) [Там само: 120].

Історик Церкви, бібліїст василіанин Теодосій (Тит) Галуцинський 1946 р. в Римі надрукував свій переклад Євангелія українською мовою, в якому він гр. *δοῦλος* передав лексемою *слуга*, та не послідовно:

²³ Тимто царство небесне подібне до одного царя, що хотів розрахуватись зі своїми *слугами*. ²⁴ Коли ж почав обраховуватись, привели перед нього одного, що був винен йому десять тисяч талантів. ²⁵ А що він не мав з чого віддати, звелів його пан продати його і жінку його і дітей і все, що він мав і все віддати. ²⁶ Тоді той *слуга* припав ниць перед ним і благав його, кажучи: «Господи, потерпи мені й все віддам тобі!» ²⁷ І умилосердився пан над тим *слугою*, відпустив його й простив йому довг.

²⁸ Як же вийшов той *слуга*, стрінув одного з своїх товаришів, що був йому винен сто динаріїв. Він ухопив його й душив, кажучи: «Віддай мені, що ти винен!» ²⁹ Припав до його ніг товариш його й благав його, кажучи: «Потерпи мені й усе віддам тобі!» ³⁰ Він же не схотів, а пішов і посадив його в темницю, поки віддасть довг. ³¹ Бачивши ж товариші його, що сталося, огірчилися вельми й пішли та розказали своєму панові все, що сталося. ³² Тоді пан призвав його й каже йому: «*Слugo* лукавий! Увесь той довг я простив тобі, бо ти благав мене» [62: 86-88].

Пор. ще: Не так має бути між вами: а хто з вас хоче бути старший, нехай буде вам *слугою*. І хто хоче у вас бути перший, нехай буде вам *рабом* (Мт. XX, 26-27) [Там само: 95-96], Господи, *слуга* мій лежить дома розслаблений і дуже мучиться (Мт. VIII, 6) [Там само: 33-34], Жаден *слуга* не може служити двом панам... (Л. XVI, 13) [Там само: 328]; І сказала Марія: «Я *раба* Господня, нехай буде мені по твоєму слову...» І сказала Марія: Величає душа моя Господа. І радіє мій дух в Бозі, Спасі моїм, що зглянувсь на смирення своєї *раби*...!» (Л. I, 46) [Там само: 234, 235].

Через рік (1963 р.) після Огієнкового перекладу Біблії побачило світ «Святе Письмо Старого та Нового Завіту» — переклад отця-василіянина Івана Хоменка (Плюти), мовну редакцію якого здійснили І. Костецький, В. Барка, М. Орест-Зеров. І. Хоменко використовує і лексеми *слуга-слугиня*, і *раб*, очевидно, залежно від можливого трактування становища того, про кого йдеться:

23. Тому Царство Небесне схоже на царя, що хотів звести рахунки з *слугами* своїми. 24. Коли він розпочав зводити рахунки, приведено йому одного, що винен був десять тисяч талантів. 25. А що не мав той чим віддати, то пан і звелів його продати, а й жінку, дітей і все, що він мав, і віддати. 26. Тоді *слуга*, впавши йому в ноги, поклонився лицем до землі й каже: Потерпи мені, пане, все тобі поверну. 27. І змилосердився пан над тим *слугою*, відпустив його й подарував йому борг той. 28. Вийшовши той *слуга*, здибав одного з своїх *співслуг*, який винен був йому сто динаріїв, схопив його й заходився душити його, кажучи: Віддай, що винен. 29. Тож *співслуга* його впав йому в ноги й почав його просити: «Потерпи мені, я тобі зверну. 30. Та той не хотів, а пішов і кинув його в темницю, аж поки не поверне борг. 31. Якже побачили товариші його, що сталося, засмутились вельми, пішли до свого пана й розповіли йому про все сподіяне. 32. Тоді його пан покликав його і сказав до нього: *Слugo* лукавий! Я простив тобі весь борг той, бо ти мене благав [64: 29-30 (другої лічби)].

Пор. ще: Тоді Марія сказала: «Ось я Господня *слугиня*: нехай зо мною станеться по твоєму слову!» (Л. I, 38), І мовила Марія: «Величає душа моя Господа і дух мій радіє в Бозі, Спасі моїм, бо він

зглянувся на покору *служині* своєї...» (Л. I, 46–48) [Там само: 73], *Слуги*, з глибокою пошаною коріться панам вашим, і то не тільки добрим та лагідним, але й прикрим (1 П. II, 18) [Там само: 290 (другої лічби)].

Пор. ще: Він і заговорив: «Я *слуга* Авраама» (Бут. XXIV, 34) [Там само: 24], Коли купиш *раба*, єврея, шість років служитиме тобі, а сьомого року вийде на волю, без відшкодування (Вих. XXI, 2) [Там само: 77], Малий, великий, там вони обидва, і *раб* від свого пана вільний (Йов III, 19) [Там само: 588], Ти ж Ізраїлю, *слуго* мій! Ти, Якове... (Іс. XLI, 8) [Там само: 846].

До 1000-річчя хрещення Руси-України з благословіння тоді Екзарха всієї України Філарета, митрополита Київського і Галицького, вийшов «Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа», який готувався ще в 60-х рр. ХХ ст., але під тиском радянських властей переклад у Києві Біблії українською мовою було призупинене [47: 78]. Перекладачі використали текст Євангелія українською мовою, надрукований у 1906–1911 рр. у Москві (на основі праці П. Морачевського). У перекладі притчі про немилосердного боржника вони вживають не слово *слуга*, а *раб*:

23. Тому Царство Небесне подібне до царя, який захотів порухатися з *рабами* своїми;

24. коли він почав рухатися, привели до нього одного боржника, який винен був десять тисяч талантів;

25. а як він не мав чим заплатити, то господар його звелів продати його, і жінку його, дітей, і все, що він мав, і заплатити;

26. тоді *раб* той упав і, кланяючись йому, говорив: господарю! потерпи на мені і все тобі заплачу.

27. Господар змилювався над *рабом* тим, відпустив його і борг простив йому.

28. *Раб* же той, вийшовши, знайшов одного з товаришів своїх, який був винен йому сто динаріїв, і, схопивши його, душив і казав: віддай мені, що винен.

29. Тоді товариш його впав до ніг його, благав його і говорив: потерпи на мені, і все віддам тобі.

30. Але той не захотів, а повів і посадив його в темницю, доки не віддасть боргу.

31. Товариші його, побачивши таке, дуже засмутилися і, прийшовши, розповіли своєму господареві все, що сталося.

32. Тоді господар покликав його і каже: злий *рабе*! весь борг я простив тобі, бо ти ублажав мене [52: 36-37]⁸.

Четвертий повний переклад Святого Письма здійснив і 2004 р. опублікував Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко) з російського синодального тексту. Природно, він пішов за російськомовним виданням Біблії і використав відповідно номени *раб* і *слуга* відповідно до російського тексту (див. вище російський синодальний текст, с. 12):

⁸ Пор. наведений вище (с. 12) російський синодальний текст.

²³. Тому Царство Небесне подібне до царя, який захотів порухатися з *рабами* своїми; ²⁴ коли він почав рухатися, привели до нього одного боржника, який винен був йому десять тисяч талантів; ²⁵ а оскільки він не мав чим заплатити, то господар звелів продати його, і жінку його, дітей, і все, що він мав, і віддати. ²⁶ Тоді *раб* той упав і, кланяючись йому, говорив: господарю, потерпи мені і все тобі віддам. ²⁷ Господар змилювався над *рабом* тим, простив його і борг відпустив йому. ²⁸ *Раб* же той, вийшовши, зустрів одного з товаришів своїх, який був винен йому сто динаріїв, і, схопивши його, душив і казав: віддай мені, що винен. ²⁹ Тоді товариш його впав до ніг його, благав його і говорив: потерпи мені, і все віддам тобі. ³⁰ Але той не захотів, а повів і посадив його у в'язницю, доки не віддасть боргу. ³¹ Товариші його, побачивши таке, дуже засмутилися і, прийшовши, розповіли своєму господареві все, що сталося. ³² Тоді господар покликав його і каже: *рабе* лукавий! Весь борг я простив тобі, бо ти ублажав мене [9: 1103-1104].

Але пор.: бо така є воля Боже, щоб ми, роблячи добро, закривали уста неучтву нерозумних людей, — як вільні, не як ті, хто використовує свободу для прикриття зла, але як *раби* божі..., *Слуги*, коріться з усяким страхом господарям, не тільки добрим і лагідним, але й суворим (1 Пет. II, 15-18) [Там само: 1266]. Пор. рос.: Ибо такова есть воля Божия, чтобы мы, делая добро, заграждали уста невежеству безумных людей, — Как свободные, не как употребляющие свободу для прикрытия зла, но как *рабы* Божии...; *Слуги*, со всяким страхом повинуйтесь господам, не только добрым и кротким, но и суровым (1 П. II, 15-16, 18) [4: 174]. Пор. ще.: Він сказав: я *раб* Авраамів (Бут. XXIV, 34) [9: 26], якщо купиш *раба* єврея, нехай він працює [на тебе] шість років, а на сьомий [рік] нехай вийде на волю задарма... (Вих. XXI, 2) [Там само: 79], Малий і великий там рівні, і *раб* вільний від господаря свого (Іов III, 19) [Там само: 551], А ти, Ізраїль, *раб* Мій, Яків... (Іс. XLI, 8) [Там само: 762] [мабуть, потрібно б: А ти, *Ізраїлю*, рабе Мій, *Якове*].

Тривалий час над українським перекладом Біблії працює (зокрема в проєкті перекладу Святого Письма Українського Біблійного Товариства) о. Рафаїл Турконяк. Він стійко використовує лише номен *раб*. Але не цурається й назви *слуга*:

Тож Царство Небесне подібне до чоловіка царя, що хотів розрахуватися зі своїми *рабами*. Як почав він розрахуватися, привели йому одного, що був винен десять тисяч талантів. А як той не мав чим віддати, пан наказав продати його, і жінку, дітей, і все, що має, і віддати [борг]. Тоді *раб*, упавши ниць, кланявся йому й благав: Потерпи ще мені — й усе тобі віддам. Змилювавшись, пан того *раба* відпустив його й простив йому борг. Коли вийшов той *раб*, він зустрів іншого *раба*, який був винен йому сто динаріїв, схопив його, почав душити, проказуючи: Віддай те, що винен. А той другий *раб*, упавши, благав його, кажучи: Потерпи мені, я все віддам тобі. Він же не забажав і кинув його до в'язниці, доки не віддасть борг. Побачивши, що сталося, інші *раби* дуже засмутилися, пішли й розповіли своєму панові про все, що сталося. Тоді його пан покликав його та каже йому: Лукавий *рабе*, увесь той борг я тобі простив, бо ти вблагав мене [51: 27; 5: 1540; Пор. ще 50: 45–46].

Пор. ще: Не так буде у вас: бо хто хоче між вами стати великим, той хай буде вашим *слугою*, і хто лише хоче між вами бути пер-

шим, хай буде вашим *рабом* (Мт. XX, 26–27) [51: 30], Господи, *слуга* мій лежить вдома паралізований, тяжко мучиться (Мт. VIII, 6) [Там само: 13], Жодний *раб* не може двом панам служити... (Лк. XVI, 13) [Там само: 96–97], *Слуги*, із повним страхом коріться панам не тільки добрим та лагідним, а й прикрим (1 П. II, 18) [Там само: 283].

У перекладі притчі про немилосердного боржника Свідки Єгови вжили назву *раб*:

23. Тому царство небесне можна прирівняти до царя, який захотів, щоб *раби* повіддавали йому борги. 24. І коли він взявся за цю справу, привели до нього чоловіка, який заборгував йому десять тисяч талантів. 25. Оскільки ж *раб* не мав чим віддати, пан наказав продати і його, і дружину, і дітей, і все його майно та сплатити борг. 26. Але *раб* упав і почав кланятися йому, кажучи: «Потерпи мені, і я все тобі віддам». 27. Проїнявшись жалем, пан відпустив *раба* і скасував його борг. 28. Проте вийшовши звідти, цей *раб* знайшов іншого *раба*, який заборгував йому сто денаріїв. Він схопив того *раба* і став душити його та казати: «Віддай усе, що ти заборгував». 29. Тоді *раб* упав і почав благати його: «Потерпи мені, і я все тобі віддам». 30. Однак він не захотів, а пішов і кинув його до в'язниці, аж поки той не віддасть боргу. 31. Коли ж інші *раби* побачили це, то дуже зажурилися і пішли та розповіли про все своєму пану. 32. А пан покликав того *раба* й сказав: «Злий *рабе*, я скасував увесь твій борг, бо ти блавав мене» [83: 34].

Водночас є випадки, коли в перекладі інших частин Нового Завіту вони використовують термін *слуга*: Нехай *слуги*, виявляючи в усьому належний страх, підкоряються своїм панам — не тільки добрим і розважливим, але й тим, кому важко догодити (1 П. II, 18) [Там само: 355].

Варто додати, що в перекладі Євангелія південнолемківським говором у притчі про немилосердного боржника використано термін *слуга*:

23. Царство небесне є подібне царюви, котрый собі здумав зробити рахунок зо своїма *слугами*.

24. А як зачав раховати ся, привели довжника, который йому був довжен десять тїсяч талантів.

25. Но як не мав чїм заплатити, царь наказав, жебы його і жену, і діти, і вшытко што мав продали, і так вернули довг.

26. Тогда тот *слуга* пав (на землю), кланяв ся йому і говорив: — Господи, май стерпїння, я ті вшытко верну! —

27. А царь посановав того *слугу*, пустив го і одпустив йому довг.

28. Лем што *слуга* вышов, стрїв єдного з тых, што з ним служыли, который йому був довжен сто динарів. І хопив його, дусив і говорив: — Верни мї, што ты довжен! —

29. А він пав ку його ногам і просив: «Май стерпїня, а я ті вшытко верну! —

30. Но він не хотїв. Пішов і дав його заперти до вязниці, покы йому не верне довг.

31. Як *слугове*, котры із ним служыли, видїли, што ся стало, барз ся засмутили. Пішли і вшытко росповїли свойому царюви.

32. Тогда царь його закликав і повїв йому: — Підлый *слуго*! Я одпустив тобі цілый довг, бо ты мене просив (Мт. XVIII, 23–32) [27: 30–31].

Слова *слуга* — *служніца*, а не *раб*, *раба* використано і в перекладі Нового Завіту на мову русинів-українців у Воєводині (Сербія):

²³Прето Царство небесне подобне човекови царови котри сцел ушориц рахунок зоз своїма *слугами*. ²⁴Кед почал обраховйовац, привели му єдного цо му бул длужни дзешец тисячи таланти. ²⁵А понеже не мал одкадз врациц, розказал господар предац го и жену його и дзеци и шицко цо мал и врациц. ²⁶Теди тот *слуга* спаднул пред нього долунїц и гварел: «Сцерп ше надо мну и шицко ци врацим!» ²⁷И господар ше змиловал тому *слугови*, одпушел то и пребачел му длуство. ²⁸А кед тот *слуга* вишол, нашол єдного зоз своїх *сослугох*, котри му бул длужни сто денари, хвацел го и почал го давиц, гуторяци: «Врац цо ши длужен!» ²⁹А його приятель спаднул пред нього и благаючи го гварел: «Сцерп ше надо мну и врацим ци!» ³⁰Але вон не сцел, пошол и руцел го до цемніци док не враци длуство. ³¹Кед його приятеле видзели цо ше збуло, барз ше розжалели и пошли та гварели своїому господарови шицко цо ше збуло. ³²Вец го повоалал його господар и гварел му: «Зли *слуго*, цале гевто длуство сом ци пребачел, бо ши ме благал. ³³Не мал ше и ти змиловац над своїм приятельом як цо ше и я змиловал над тобу?» (Мт. XVIII, 23–33) [65: 35].

Пор. ще: И гварела Марія: «Ниа, *служніца* Господня, най ми будзе по твоїм слове!» (Л. I, 38), А Марія гварела: Велїча душа моя Господа и радує ше дух мой у Богу Спасительови мойому, бо попатрел на понїзносц *служніци* своєї (Л. I, 46–48); *Слугове*, повинуйце ше паном у каждим страху, не лєм добрим и благородним, але и погубеним (1 П. II, 18) [65: 86, 223].

Як бачимо, у староукраїнських перекладах Нового Завіту відповідно до грецького *δοῦλος* і старослов'янського *рабъ* використовується слово *слуга* (пор. у В. Тяпинського — *челядникъ*). Такий слововжиток притаманний і більшості новоукраїнських перекладів цієї частини Святого Письма. Очевидно, в староукраїнську добу перекладачі “мовчки” орієнтувалися на католицьку та протестантську практику перекладів Св. Письма на живі мови. Одні перекладачі новоукраїнської доби, мабуть, також звертали увагу на закордонні римокатолицькі й протестантські переклади, інші — ближче трималися церковнослов'янської (старослов'янської) традиції та російської синодальної практики, вживаючи лексему *раб*.

Та варто зауважити, що існує російський переклад Нового Завіту поза синодальною традицією, в якому вживається не слово *раб*, а *слуга*. У перекладі «Слова Жизни», що поставило собі за мету «как можно полнее передать мысли авторов Нового Завета простым, всеми доступным русским языком» [74: 2]. «Притча о непростящем слуге» викладена так:

²³Царство Небесное можно сравнить с царем, который решил рассчитаться со своими *слугами*. ²⁴Когда царь начал расчет, то первым к нему привели того, кто должен был ему десять тысяч талантов (талант — денежная единица). ²⁵Так как у должника не было чем расплатиться, то царь повелел, чтобы он, его жена, дети и все их имущество были проданы и чтобы долг был выплачен. ²⁶*Слуга* упал царю в ноги и стал просить: «Дайте мне еще немного времени, и я все выплачу». ²⁷Царь пожалел *слугу*, простил ему весь долг и отпустил его. ²⁸Тот вышел и, встретив своего товарища, который должен

был ему сто динариев, схватил и начал его душить: «Верни сейчас же все, что ты мне должен», — требовал он. ²⁹Должник упал ему в ноги и стал умолять: «Дай мне еще немного времени, и я все выплачу». ³⁰Но тот не захотел ждать. Он пошел, заявил на своего должника в суд, и того заключили в долговую тюрьму. ³¹Другие *слуги* увидели, что произошло, и это их возмутило. Они пошли и рассказали все царю. ³²Тогда царь позвал *служу*. «Ах ты, негодный *слуга*, — сказал он, — я по твоей просьбе простил все долги...» [Там само: 27].

Пор. ще: Господин, — сказал он, — *слуга* мой лежит дома парализованный и ужасно мучается (Мт. VIII, 6) [Там само: 14], Никакой *слуга* не может служить двум господам (Л. XVI, 13) [Там само: 88].

Відомо, що є кілька перекладів Св. Письма білоруською мовою. На жаль, нам був доступний тільки один переклад Євангелія від св.апостола Івана, в якому відповідно до доўлоґ грецького тексту вжито слово *нявольнік* «раб, невільник»: Але *нявольнік* ня живе ў доме вечна: Сын астаецца на векі (І. VIII 35), Запраўды, запраўды кажу вам: *нявольнік* ня большы за гаспадара свайго і пасланец ня большы за таго, хто паслаў яго (І. XIII, 16) [55: 21, 33].

І в перекладах Нового Завіту іншими слов'янськими мовами в притчі про немилосердного боржника вжито слова із семантикою «слуга» у народів, що сповідують католицизм і протестантизм чи тільки католицизм. Пор.:

польськ.: Dłatego Królestwo Niebios podobne jest do pewnego króla, który chciał zrobić obrachunek ze *slugami* swymi (Mt. XVIII, 23), Wtedy przywołał go pan jego i rzekł mu: *Slugo zły!* Wszystek tamten dług darowałem ci, boś mnie prosił (Mt. XVIII, 32) [93: 1262–1263] (але: *Domownicy*, bądźcie poddani z wszelką bojaźnią panom, nie tylko dobrym i łagodnym, ale i przykrym — 1 Petr. II, 18) [Там само: 1530],

чеськ.: S královstvím nebeským je to tak, jako když se jeden král rozhodl vyžádat účty od svých *služebníků* (Mt. XVIII, 32), Tu ho pán zavolał a řekl mu: «*Služebniku zlý*, celý tvůj dluh jsem ti odpustil, když jsi mě prosil...» (Mt. XVIII, 32) [91: 28, 29 (другої лічби)], пор. ще: *Služebníci*, podřizujte se ve vši bázní pánům, nejen dobrým a mírným, nýbrž i tvrdým (1 Petr. II, 18) [Там само: 221],

словацьк.: Preto podobné je kráľovstvo nebeské človeku kráľovi, ktorý chcel účtovať so svojimi *sluhami* (Mt. XVIII, 23), Ty zlý *sluha*, celý dlh som ti odpustil, pretože si ma prosil... (Mt. XVIII, 32) [94: 19, 20 (другої лічби)] (пор. ще: *Sluhovia*, poddaní buďte s úplnou bážňou svojim pánom, nielen dobrým a miernym, ale aj nevl'údnym — 1 Pt. II, 18) [Там само: 222],

словенськ.: Zato je nebesko kraljestvo podobno kralju, ki je hotel napraviti račun s svojimi *služabniki* (Mt. XVIII, 23), Hudobni *služabnik!* Ves dolg sem ti odpustil, ker si me prosil (Mt. XVIII, 32) [112: 24 (другої лічби)], пор. ще: *Služabniki*, z vsem strahom se podreajte svojim gospodarjem, pa ne le dobrim in prijaznim, ampak tudi osornim (1 Pt. II, 18) [Там само: 267].

Лексеми *слуга* спостерігаємо і в перекладах притчі про немилосердного боржника в православних південних слов'ян —

сербів: Зато је царство небеско као човјек цар који намисли да се прорачуни са својим *слугама* (Мт XVIII, 23), Тада га позва господар његов, и рече му: зли *слуго!* сав дуг онај простих теби, јер си ме молио (Мт. XVIII, 32) [49: 24-25]. Пор. ще: *Слуге!* будите покорни са свакијем страхом господарима не само добрима и кроткима него и злима (1 П II, 18) [Там само: 239],

болгар.: Затова небесното царство прилича на единъ царь, който поиска да прегледа смѣтките на *служитѣ* си (Мт. XVIII, 23), Тогава господарьтъ му го повика и му каза: Нечестиви *слуго*, азъ ти простихъ цѣлия оня дългъ понеже ми се примоли (Мт. XVIII, 32) [2: 22, 23 (другої лічби)]. Пор. ще: *Служи*, покорявайте се на господаритѣ си съ пълень страхъ, не само на добритѣ и кроткитѣ, но и на опърничавитѣ (1 П. II, 18) [Там само: 165].

У перекладі Старого Завіту німецькою мовою виступають два терміни — *Knecht* «слуга» і *Sklave* «раб»: Er sprach: Ich bin Abrahams *Knecht* (Gen. XXIV, 34) [89: 25 (другої лічби)], Wenn du einen hebräischen *Sklaven* kaufst, so soll er dir sechs Jahre dienen, im siebenten Jahr aber soll er freigelassen werden ohne Lösegeld (Ex. XXI, 2) [Там само: 81], Da sind klein und groß gleich, und der *Knecht* ist frei von seinem Herrn (Hiob III, 19) [Там само: 525], Du aber, Israel, mein *Knecht*, Jakob... (Jes. XLI, 8) [Там само: 695].

Гадаємо, не зайвим буде сказати, що в німецькому перекладі притчі про злого боржника вжито слово *Knecht* «слуга»: Darum gleicht das Himmelreich einem König, der mit seinen *Knechten* abrechnen wollte (Mt. XVIII, 23), Da forderte ihn sein Herr vor sich und sprach zu ihm: Du böser *Knecht*! Deine ganze Schuld habe ich dir erlassen, weil du mich gebeten hast (Mt. XVIII, 32) [Там само: 26 (другої лічби)].

В одних англійських перекладах цієї притчі застосовано тільки лексему *servant* «слуга»: Therefore is the kingdom of heaven likened unto certain king, which would take account of his *servants* (Mt. XVIII, 23), Then his lord, after that he had called him, said unto him, O thou wicked *servant*, I forgave thee all that debt, because thou desiredst me (Mt. XVIII, 32) [48: 17], в інших — використано слово *servant*, але в прямій мові — зверненні короля — застосовано лексему *slave* «раб»: because the Kingdom of heaven is like this. Once there was a king who decided to check on his *servants'* accounts (Mt. XVIII, 23), So he called the *servant* in. "You worthless *slave*!" he said. "I forgave you the whole amount you owed me, just because you asked me to" (Mt. XVIII, 32) [101: 27 (другої лічби)]. Щодо вживання *servant* і *slave* в англійському перекладі пор.: "I am the *servant* of Abraham", he began (Gen. XXIV, 34) [Там само: 27], If you buy a Hebrew *slave*, he shall serve you for six years (Ex. XXI, 2) [Там само: 82], Everyone is there, the famous and the unknown, and *slave* at last are free (Job III, 19), "But you, Israel my *servant*..." (Isaiah XLI, 8) [Там само: 507, 702].

Про використання термінів *раб* (*раба́*, *рабиня*) та *слуга* в українських перекладах Святого Письма доцільною була б дискусія між знавцями Біблії та стародавніх мов.

Окрему дискусію доцільно провести про переклад грецьких іменників *δοῦλος*, *δοῦλη* та ін. у Старому та Новому Завіті.

Варто сказати, що в грецько-російському словнику до Нового Завіту, який видало Російське Біблійне Товариство, іменник *δοῦλος* перекладено так: «1) слуга; 2) служитель; 3) раб», а *δοῦλη* — «1) служанка; 2) рабыня... [21: 63]». Отже, тут значення *раб* — останнє, третє. Але

в словнику немає паспортизації або іншої вказівки, де, в якому контексті лексема зафіксована з конкретною виділеною семантикою.

У великому грецько-польському словнику Нового Завіту польський дослідник о. Р. Поповський також не дає дуже чіткого розрізнення значень відповідних грецьких слів, однак прагне хоча б намітити їх і паспортизувати:

«δοῦλος «niewolnik, sługa, poddany: 1. og[ólnie]; 2. o ludziach w relacji do Boga, Pana, Chrystusa; 3. o ludziach w relacji do ludzi; 4. o ludziach w relacji do grzechu» [108: 144].

«παις «dziecko, niewolnik, sługa»: I. «dziecko, chłopiec»: 1. w relacji do innych ludzi; a) w aspekcie wieku — «chłopiec, młodzieniec», b) w relacji pochodzenia — «syn», c) w aspekcie pozycji społecznej — «sługa, niewolnik»; 2. w relacji do Boga — «sługa, niewolnik»; II. «dziecko, dziewczynka, córka» [Там само: 456].

Стаття οἰκετης «domownik, sługa, niewolnik» [Там само: 421], без жодної диференціації значень у конкретних контекстах, в цьому словнику говорить про те, що навіть досвідчені дослідники іноді не наважуються без сумнівів розподіляти семантику грецьких слів.

Чекаємо й на грецько-український словник Нового Завіту.

1. Апракос Мстислава Великого / Изд. подгот. Л.Т. Жуковская, Л.А. Владимирова, Н.П. Панкратова / Под ред. Л.П. Жуковской. — М., 1983. — 527 с.
2. Библия или Священное Писание на Стария и Новия Заветъ. [Б. м.] — «Библейско Дружество», 1993. — 930 + 277 с.
3. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке с параллельными местами. — М., 1997. — 1760 с.
4. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета канонические / В русском переводе с параллельными местами и словарем. — М.: Российское Библейское Общество. — М., 2000. — 925 + 292 + XVI с.
5. Библия сирѣ(ч) книги ветхаго и новаго завѣта по языку словенску... (передрук Острозької Біблії 1581 р. з перекладом сучасною українською мовою о. Рафаїла Турконяка). — Львів, 2006. — 1956 с.
6. Библия сирѣ(ч) Книги ветхаго и новаго завѣта, по языку словенску. — [Острог], 1581. — [8] + 276 + 180 + 30 + 56 + 78 арк.
7. Біблія з коментарями для повного життя. Новий Завіт з симфонією. [Мінськ, 1998]. — 783 + 14 с.
8. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. — Об'єднання Біблійних Товариств [1990]. — 959 + 296 с.
9. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельним місцями та додатками. — К., 2004. — 1413 с.
10. Божественна Літургія св. отця нашого Івана Золотоустого — Boska Liturgia św. Jana Chryzostoma (Для приватного вжитку). — Варшава (Монастир оо. Василян), 2001. — 67 с.
11. Божественна Літургія святого Йоана Золотоустого. — [Toronto, Ontario, Canada], 1988. — 72 с.
12. Божественная Литургия с параллельным переводом и примечаниями / Перевод с греческого В.С. Шолоха]. — К., 2004. — 215 с.
13. Български етимологичен речник: У 6 тт. — София, 1971 — 2002. — Т. 6. — 886 с.
14. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. — С.-Пб., 1879. — 1364 с.
15. Великий молитовник. — К., 1992. — 300 с.

16. Вислухай мене, Господи / Уложив о. Д. Височанський, ЧСВВ. — Торонто, Онтаріо, 1995. — 680 с.
17. *Высоцкий С.А.* Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI — XVII вв.) — К., 1976. — 455 с.
18. *Высоцкий С.А.* Древнерусские надписи Софии Киевской. XI — XIV вв. — Вып. 1. — К., 1966. — 239 с.
19. Г(с)да нашегw Иисуса Хр(с)та с(т)ое Єв(г)ліє w(т) Матфеа на славянскомъ и малорусскомъ —языкахъ. — Господа нашого Иисуса Христа святе Євангеліє від Матфеа, славянською й українською мовою / Изд. 4-е. — М., 1907. — 160 с.
20. Граматика М. Смотрицького — перлина давнього мовознавства // М. Смотрицький. Граматика / Підгот. факсим. вид. та дослідж. В.В. Німчука. — К., 1979. — 111 с.
21. Греческо-русский словарь Нового Завета / Перевод греческо-английского словаря Нового Завета Баркли М. Ньюмана. — М.: Российское Библейское Общество, 1997. — 238 с.
22. Греческо-русский словарь Нового Завета / Перевод краткого греческо-английского словаря Нового Завета Баркли М. Ньюмана. — М., 1997. — 704 с.
23. *Дворецкий И. Х.* Древнегреческо-русский словарь. В 2 тт. — М., 1958. — Т. 1. — 1043 с.
24. Євліє учителное, албо казанѧ... Стго w(т)ца нашого Каллиста... з Крещкого и Слове(н)ского языка на Рускій переложеныи. — Єв'є, 1616. . — 537 с.
25. Євангелія по св. Луці / Переклад український. — Відень, 1871. — 102 с.
26. Євангелія по св. Матфеєві / Переклад український. — Відень, 1871. — 96 с.
27. Євангелія на неділі і свята цілого року. — Пряшів, 1997. — 193 с.
28. *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар. У 2 тт. — Львів, 1886. — Т. 2. — С. 592 — 1122.
29. Інверсійний словник української мови. — К., 1985. — 811 с.
30. Ісус — мій Господь. Християнський молитовник. — [Красилів, 1995]. — 244 с.
31. *Карский Е.Ф.* Русская Правда по древнейшему списку / Введение, текст... — Л., 1930. — 115 с.
32. *Климентій Зиновійв.* Вірші. Приповісті посполиті / Підгот. тексту. І.П. Чепіги. Вступ. стаття В.П. Колосової та І.П. Чепіги. Історико-літерат. коментар В.П. Колосової. — К., 1971. — 391 с.
33. Ключ к пониманию Св. Писания / Содержит: 1. Текст комментариев к Ветхому Завету (извлеченный из Библии, изд. Брюссель, 1973 — 1977). 2. Переработанный текст комментариев к НЗ. 3. Приложения. — Vvuxelle, 1982. — 698 с.
34. *Ковалів П.* Молитовник-Службник — пам'ятка XIV століття. — Нью-Йорк, 1960. — 436 с.
35. “Лексикон латинський” Є. Славинецького. “Лексикон словено-латинський” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К., 1973. — 541 с.
36. “Лексикон словеноросський” П. Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука. — К., 1961. — 272 с.
37. “Лексис” Лаврентія Зизанія. “Синоніма словеноросская” / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В.В. Німчука. — К., 1964. — 203 с.
38. Літургія Св. Йоана Золотоустого (Праці Українського Наукового Інституту. — Т. 36). — Варшава, 1936. — 40 с.
39. *Львов А.С.* Лексика «Повести временных лет». — М., 1975. — 367 с.
40. Манускрипт зберігається в Інституті рукопису НБ України ім. В. Вернадського: Шифр: фонд 307, N 421 П.
41. *Марусин М., о., др.,* Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст. — Рим, 1966. — 208 с.
42. Мій Спаситель. Український недільний і святочний Літургікон, узгіднений із літургійними текстами, виданими Святійшою Конгрегацією для Східньої Церкви нашого обряду / Уложив О.М. Щудло, ЧНІ. —Yorkton, Sask., Canada, 1960.
43. Молитвеник / 7-о. фототип. изд. — София, 1995. — 371 с.
44. Молитовник для вжитку української православної людности. — Вид. 2-е. — К., 1925. — 59 + 18 с.

45. Молитовник мовою українською й церковно-слов'янською. — К., 1918. — 48 с.
46. Молитословъ. — К., 1992 (репринтне перевидання дореволюційної книжки). — 414 с.
47. *Німчук В.* Найновіший переклад Біблії українською мовою (інтерв'ю з Патріархом Київським і всієї України-Руси Філаретом (Денисенком) // Українська мова. — 2008. — №4. — С. 73 — 82.
48. Нови Завѣт — The New Testament of our Lord and Saviour Jesus Christ / Translated out of the Original Greek and with the Former Translations Diligently Compared and Revised / Authorized (King James) Version. — [Нови Сад]: The Gideons International, [1991]. — 220 с.
49. Нови Завѣт — The New Testament. Нови Завѣт Господа нашего Иисуса Христа / Пре-вео Вук Стеф. Караџић. — [Нови Сад, 1991. — 267 с.
50. Новий Завіт / Четвертий [!] повний переклад українською мовою / Проект. — К.: Біблійні Товариства, 1997. — 533 + 9 с.
51. Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа / З четвертого повного перекладу Біблії українською мовою. — К.: Українське Біблійне Товариство, 2000. — 317 с.
52. Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа. — К., 1988. — 500 с.
53. Новий Завіт. Новий переклад — Ukrainian New Testament (New Translation). [Мінск, 1994]. — 282 с.
54. Новий Заповіт Господа й Спасителя нашого Ісуса Христа з грецької мови на українську наново перекладений. — Варшава, 1936. — 376 с.
55. Паводля сьв. Яна Эвангеле Госпада нашага Ісуса Хрыста / На беларускую мову з грэцкага тэксту переклаў Ян Пятроўскі. — Менск; Лёндан; Нью Ёрк, 1991. — 48 с.
56. Пересопницьке Євангеліє 1556-1661. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Підгот. І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. — К., 2001. — 700 с.
57. Праваслаўны малітоўнік / 2-е выд., папраўленае й дапоўненае. — Таронта, Канада, 1990. — 164 с.
58. Праваслаўны малітаўнік. — Беласток, 1990. — 109 с.
59. Православни молитвеник. — Београд, 1995. — 171 с.
60. Прийдіте, поклонімося. Молитовник. — Рим, 1991. — 1023 с.
61. *Пулюй І.* Збірник праць. — Т. 3: Молитовник. Псалтир / За загал. ред. проф. В. Шендеровського. — К., 1997. — 271 с.
62. Свята Євангелія Господа нашого Ісуса Христа / Переклад о. Т. Голушинського. — Рим, 1946. — 511 с.
63. Святе Письмо Старого і Нового Завіту русько-українською мовою. — Відень, 1912. — 825 + 249 с.
64. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. — Рим, 1963. — 1070 + 352 с.
65. Святе Письмо. Нови Завит / Зоз жридлогово греческого языка преложели др. Т. Войнович, офм. М. Рамач, др. Я. Рамач. — Нови Сад, 2006. — 471 с.
66. Священна і Божественна Літургія во святых отца нашего Йоана Золотоустого. — Рим, 1968. — 79 с.
67. Священна книга Октоїх. — Вінніпег, 1956. — 195 с.
68. Словарь библейского богословия / под ред. К. Леон-Дюфура, Ж. Люпласи, А. Жоржа, П. Грело, Ж. Гийе, М.-Ф. Лакана / Перевод со 2-го французского изд. — Bruxelles, 1990. — 1288 + 9 с.
69. Словарь украинского языка: В 4 тт. / Ред. Б.Д. Гринченко. — К., 1907 — 1909. — Т. 4. — 563 с.
70. Словник мови Шевченка: В 2 тт. — К., 1964.
71. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 тт. — К., 1978. — Т. 2. — 591 с.
72. Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. — Вип. 3. — Львів, 1996. — 251 с.
73. Словник української мови. В 11 тт. — К., 1970 — 1980. — Т. 8. — 927 с.
74. Слово Жизни. Новый Завет в современном переводе. — [Стокгольм], 1992. — 299 с.
75. Служебник. — Вінніпег, 1972. — 237 с.
76. Служебник. — К., 1999. — 484 с.
77. *Соболевский А.* Очерки из истории русского языка. — К., 1884. — Ч. 1. — 156 + 90 с.

78. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 тт. – С.-Пб., 1893 – 1903. – Т. 3. – 1684 с.
79. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. У 2 кн. – К., 2003. – Кн. 2. – 215 с.
80. Требник Петра Могили / Перевидання [факсимільне] з оригіналу, що появился з друкарні Києво-Печерської Лаври 16 грудня 1646 року / Упоряд. А. Жуковський. – Канберра; Мюнхен; Париж, 1988. – 946 + 263 + 430 с.
81. *Українка Леся.* Твори в двох томах. – К., 1986. – Т. 1. Поетичні твори. Драматичні твори.
82. Український православний молитовник «Добрий Пастир» / 4-е доп. вид. – Вінніпег, 1952. – 464 с.
83. Християнські Грецькі Писання. Переклад нового [!] світу. – Б. м., 2005. – 512 с.
84. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 тт. – К., 2001. – Т. 1: поезія 1837–1847. – 782 с.
85. Этимологический словарь славянских языков / Праславянский лексический фонд. – Вып. 4. / Под ред. О.Н. Трубачева. – М., 1977.
86. Этимологический словарь славянских языков / Праславянский лексический фонд. – Вып. 32. / Под ред. акад. О.Н. Трубачева и д.ф.н. А.Ф. Журавлева. – М., 2005. – 261 с.
87. Южнорусские грамоты, собранные В. Розовым. – К., 1917. – Т. 1. – 176 + 75 + 9 с.
88. Юридична енциклопедія. – К., 2003. – Т. 5. – 733 с.
89. Die Bibel/Nach der Übersetzung Martin Luthers. – Stuttgart: «Deutsche Bibelgesellschaft, 1985. – 906 + 306 + 80 с.
90. A Nyagovai Postilla – Няговские поучения / Факсимильное воспроизведение текста по изданию А.Л. Петрова с вводящей статьей Л. Дэже. – Nyíregyháza, 2006. – 74 + 226 с.
91. Bible. Písmo Svaté Starého a Nového Zákona / Podle ekumenického vydání z r. 1985. – Praha: Česká Biblická Společnost, 1992. – 863 + 287 с.
92. Biblia królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii / Wydał S. Urbańczyk i V. Kyas. – Cz. 3. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk., 1971. – С. 453 – 690.
93. Biblia, to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z apokryfami / Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego. – Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1990. – 1564 с.
94. Biblia. Písmo Sväté Starej a Novej Zmluvy. – [B.Bistrica]: Slovenská Biblická Spoločnosť, 1991. – 824 + 265 с.
95. Český Misál pro neděle a významné dny liturgického roku. – Praha, 1995. – 815 с.
96. Chváľme Boha. Modliteľná knižka pre gréckokatolíkov. – 4. oprav. vyd. – Trnava, 1972. – 572 с.
97. Do ciebie Ojcie. – Lublin, 1989. – 624 с.
98. Etymologický slovník jazyka staroslověnského. – Seš. 12. – Praha, 2004. – С. 695 – 751.
99. Etymologický slovník jazyka staroslověnského. – Seš. 14. – Praha, 2008. – С. 815 – 870.
100. Evangelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580 / Facsimile und Kommentare / Herausgegeben von H.Halenčenko. – Paderborn, 2005. – 231 с.
101. Good News Bible / Today's English Version. – Glasgow: The Bible Societies, 1992. – 931 + 354 с.
102. Gospodi pomiluj. Molitvenik za grkokatolike / Prema katoličkim molitvenicima istočnog i zapadnog obreda sastavio Ivan Krst. Pavković. – Beograd, 1961. – 448 с.
103. Imakönyv az ortodox keresztények számára / 2., jav. kiadás / Fordította és szerkesztette d. dr. Berki Feriz protoierej. – Budapest, 1987. – 271 с.
104. *Кнєза І.* А magyar nyelv sláv jövevényszavai. – 1. k. – Budapest, 1955. – 582 с.
105. *Łowmiański H.* Niewolnictwo // Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII / Pod. red. G. Labudy i Z. Sztiebera – Wrocław etc., 1968. – Т. 3. – Cz. 2. – С. 392 – 395.

106. *Maximowicz J.* Dictionarium latino-slavonun. 1718 — 1724 / Faximile O. Horbatsch curavit. — P. 2. — Romae, 1991. — С. 951 — 1426.
107. Oče, budi volja Tvoja. Molitvenik. — 23. izdan. — Pazin; Zagreb, 1997. — 423 с.
108. *Popowski R. ks., SDB.* Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu / Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych. — Warszawa, 1994. — 938 с.
109. *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. — Knj. 3. — Zagreb, 1973. — 691 с.
110. Slovník jazyka staroslověnského. — Praha, 1982. — D. 3. — 671 с.
111. Slovník jazyka staroslověnského. — Praha, 1997. — D. 4. — 1042 с.
112. Sveto Pismo Stare in Nove zaveze / Slovenski standardni prevod. Osnovna izdaja. — Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2000. — 1282 + 329 с.

Vasyl' Nimchuk (Kyiv)

THE *SERVANT* AND *SLAVE* WORDS IN THE UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE NEW TESTAMENT

In the article the problems of rendering words semantics equal to the ones original copy during a translation of the religious texts by means of the modern Ukrainian language on the word examples such as slave and servant are shown.

Key words: the Bible, the New Testament, translation, lexemes slave and servant.

Мовна мозаїка

ЗГАДАВ ВАСИЛЯ *ЧЕРНИХА* ЧИ ВАСИЛЯ *ЧЕРНИХ*?

В українському вжитку неприродно звучать російські невідмінювані прізвища на **-их**, пор. *Черних, Долгих, Жарких, Крутих, Сєдих*, сформовані на основі родового відмінка множини прикметників. Одні пропонують відмінювати їх, тому що в українській мові чоловічі прізвища на приголосний відмінювані (Український правопис. — К., 1997. — § 102, п.4), інші не змінюють такі прізвища, подібно до російської мови. У чинному українському правописі та інших довідкових виданнях зовсім не згадують цих прізвищ. На нашу думку, уживати в українській мові чоловічі російські прізвища на **-их** за зразком відмінюваних чоловічих прізвищ на приголосний не можна, бо вони втрачають зв'язок зі згаданою формою прикметника, пор.: *Василя Черниха, Василеві Черниху, (з) Василем Чернихом* і т.д.; *Віктора Долгиха, Вікторіві Долгиху, (з) Віктором Долгихом* і т.д.; *Івана Жаркиха, Іванові Жаркиху, (з) Іваном Жаркихом* і т.д.

Отже, рекомендуємо вживати: *згадав Василя Черних; зустрівся з Віктором Долгих; подарував книжку Іванові Жарких; немає Миколи Крутих; відповів Андрієві Сєдих.*

Катерина Городенська